

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAK TÜRKÇESİ ÖRNEKLERİYLE ORHUN YAZITLARI'NIN ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNE AKTARMA FARKLILIKLARI

Onur BALCI*

Özet:

Bugünkü Moğolistan'ın sınırları içinde bulunan Orhun Yazıtları, Türk dilinin bilinen ilk yazılı metinleridir. Bu nedenle bu metinler çağdaş Türk yazı dillerinde de ilk metin olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada Orhun Yazıtları'nın çağdaş Türk yazı dillerinden Türkiye Türkçesine ve Kazak Türkçesine aktarımı üzerinde durulmuştur. Yazıtlardan cümleler ve kelimeler alınmış ve bu cümleler ve kelimelerin Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde karşılıkları tablo hâlinde verilmiştir. Bu incelemelerin sonunda Orhun Yazıtları'nın Türk lehçelerine aktarımında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların üç temel nedeni olduğu görülmüştür. Bunlar; anlamlandırma farklılıkları, farklı okuma kaynaklı aktarma farklılıkları, gramer kaynaklı aktarma farklılıklarıdır. Bu sebeplerden dolayı farklı aktarılan cümleler tablolarda teker teker gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: Orhun Yazıtları, aktarma, farklılık, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi.

The Translation Differences to Modern Turkic Languages of Orkhun Inscriptions with Sample of Turkish and Kazakh

Abstract:

The Orkhon Inscriptions which located within the boundaries of Mongolia are the first written texts of Turkic. Therefore these texts are considered as the first texts in the modern Turkic languages, too. In this work it was studied that the translation of Orkhun Inscriptions to modern Turkish and Kazakh. Additionally some sentences and words were taken from the inscription and listed on the table with their counterparts

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, onur.balci.ctl@gmail.com

of Turkish and Kazakh. At the end of these investigations it was determined that there are differences in the translation of Orkhon Inscriptions to modern Turkic languages. Briefly, there are three main reasons of these differences. These are difference of meaning, translation differences due to different readings and translation differences due to grammar. Because of these reasons of translation differences, the sentences which translated differently are shown one by one in tables.

Key words: *Orkhon Inscriptions, translation, differences, Turkish, Kazakh.*

1. Giriş

Orhun Yazıtları (Orhon Yazıtları, Orhun Abideleri) Türk dilinin edebî değere sahip ilk yazılı metinleridir. İçinde bulunduğumuz zaman açısından bakılınca bu yazıtlar, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan çağdaş Türk lehçelerinin ilk metinleri olması sebebiyle büyük bir öneme sahiptir. İlk keşfedildiği andan günümüze kadar pek çok araştırma ve incelemeye konu olan Orhun Yazıtları, çağdaş Türk dünyasında da ilk olması sebebiyle kutsal sayılmış ve bu yazıtlar üzerine incelemeler yapılmıştır.

Yazıtların üzerindeki yazının Vilhelm Thomsen tarafından 25 Kasım 1893'te çözülmesinin ardından yazıtları okuma ve anlamlandırma çalışmaları hız kazanmıştır.¹ Türkiye'de de bu eserler geniş ölçüde incelenmiştir. "Türkiye'de Köktürk Anıtları'nı ilk tanıtan bilim adamı Necip Âsımdır. İkdâm gazetesinin 17 Şubat 1895 tarihli nüshasında, imzasız olarak çıkan 'Hutût-ı Kadîme-i Türkiyye (Eski Türk Yazıları)' başlıklı uzun makalesinde Necip Âsım, Köktürk Anıtları'ndan ve özellikle Köktürk harflerinden ve onların kökeninden bahseder." (Ercilasun 2008: 152) "Köktürk harflerini bizde ilk tanıtan Necip Âsım olduğu gibi, Orhun Abideleri'ni ilk defa neşretme şerefi de ona aittir. Darülfünun Türk Lisanı Müderrisi Necip Âsım Bey'in 1925'te Maarif Vekâleti neşriyatı arasında yayımladığı Orhun Âbideleri adlı eser, hem Köl Tigin ve Bilge Kağan bengu taşlarının metin ve tercümelerini, hem de Orhun Türkçesinin gramerini içine alır." (Ercilasun 2008: 153) Hüseyin Namık Orkun'un *Eski Türk Yazıtları*, Muharrem Ergin'in *Orhun Âbideleri*, Talât Tekin'in *Orhon Yazıtları* ve Cengiz Alyılmaz'ın *Orhun Yazıtları'nın Bugünkü Durumu* adlı eserleri konuyla ilgili yapılan önemli çalışmalar arasındadır.

Orhun Yazıtları'nın çağdaş Türk dünyasında incelenme tarihi SSCB'nin son elli yılına tekabül etmektedir. Kırgızistan'da Çetin Cumagulov, Azerbaycan'da Alisa Şükürov ile A. A. Meherremov, Özbekistan'da G. Abdurahmanov ile A. Rustemov (Ercilasun 2008: 156-157) Türk dünyasında Orhun Yazıtları üzerine çalışan önemli isimlerdir.

Orhun Yazıtları Kazakistan'da da araştırma ve inceleme konusu olmuştur. Kazakistan'da bu konu üzerine çalışan âlimlerden en önemlisi Gubeydulla Aydarov'dur.

¹ Orhun Yazıtları'nın bulunma ve araştırılma tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. ERCİLASUN, Ahmet B. (2008), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları, s. 146-161.

“Başta Kazakça olmak üzere muhtelif Türk lehçelerinde ve Rus dilinde bengü taşlar hakkında pek çok makale yazan Aydarov, 1966’da neşrettiği *Bilge Kağan Abidesi*’yle dikkati çeker. Fakat Aydarov’un en büyük eseri, 1971’de *Alma Ata*’da yayımladığı *Yazık orhonskih pamyatnikov drevnetyukskoy pis’mennosti VIII v. (Sekizinci Asırdaki Eski Orhun-Türk Abidelerinin Dili)* adlı eserdir. Aydarov’un senelerini verdiği bu büyük eserde; *Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Köl İç Çor, Moyun Çor ve Suci bengü taşlarının fotoğrafları, Köktürk harfli metinleri, transkripsiyonları ve Rusça tercümelerinden başka fevkalade sistemli ve teferruatlı bir gramer de yer almaktadır. Bengü taşlara büyük bir hayranlık duyduğu anlaşılan Aydarov, kitabının sol iç kapağına Köktürk harfleriyle ‘Orkun Bitigleri’ başlığını koymuş ve alt tarafa da yine Köktürk harfleriyle ‘Almatı (Alma Ata)’ yazmıştır. Aydarov, iki meslektaşıyla birlikte Kazakistan yazıtlarını da yayımlar: G. Musabayev–A. Mahmudov–G. Aydarov, *Epigrafika kazahstanay, Alma ata 1971. Köktürk yazılı anıt ve yazıtlar üzerinde çalışan Kazakistan’ın önemli araştırmacılarından biri de Altay Amanjolov’dur. Eski Türk anıtlarının tarihi üzerine malzeme ve açıklamalarını 1975’te neşretmiştir: Materiali i issledovaniya po istorii drevnetyurkskoy pis’mennosti, Alma-Ata 1975.*” (Ercilasun 2008: 156).*

Kazakistan’da yazıtlar üzerine araştırma ve incelemeler devam etmektedir. 2005 yılında Almatı’da çıkan *Qazaqstan Tarihi Tuwralı Türki Derektmeleri II. Tom Köne Türki Bitiktastarı Men Eskertkişteri (Orxon, Enisey Talas)* [*Kazakistan Tarihi Hakkında Türkçe Bilgiler II. Cilt Eski Türk Yazıtları ve Abideleri (Orhon, Yenisey, Talas)*] adlı eserde Köktürk harfli metinlerin çeviri yazısı yapılmış, eserler Kazak Türkçesine aktarılmıştır. Eserde çeviri yazıyı yapan ve yazıtları aktaran Bazılخان, bütün Türk dünyasının ortak mirası olan eserlerle ve Köktürk yazısıyla alakalı olarak şunları kaydetmektedir: “*Eski Türk yazısı bugünkü Türk soylu halkların eski ruhani medeniyetinin kanıtı ve ortak mirasıdır. Yani eski Türk yazısı yeryüzündeki medeniyetlerin bilgi düzeyi yüksek miraslarından biridir.*” (Bazılخان 2005: 6).

Yukarıda zikredilen eserde eski Türk yazısı genellikle ‘Türki Bitik’ olarak adlandırılmış ve değerlendirilmiştir. Türki Bitik’in coğrafyası ise ‘Türki Eli’ olarak ele alınmıştır. N. Bazılخان, Türki Bitik’i şu şekilde açıklamaktadır: “*Avrasya kıtasını mekân tutup büyük imparatorluk kuran göçebe Türk halkının esas yazısını Türki Bitik diye adlandırıyoruz... Türki Eli’nin resmî yazısı Türki Bitik’tir. Resmî dili de bu yazı ile temellenen edebî dil ile süslenmiştir.*” (Bazılخان 2005: 10-13).

Bazılخان, Türki Bitik olarak adlandırılan dönemin tarihî seyrini şu şekilde göstermektedir:

“I. devir: Atatürki Bitik: MÖ II-MS I-III. yüzyıllar.

II. devir: Türki Bitik: MS IV-XI. yüzyıllar.

III. devir: Türk dilli yazılar: MS XI-XXI. yüzyıllar.” (Bazılخان 2005: 14).

Yazar, bugünkü Moğolistan'daki eski Türk yazıt ve abidelerinin Orhon Yazıtları olarak adlandırıldığını ifade ettikten sonra bu yazıtların yayılma alanını belirtmiş ve şunları kaydetmiştir: “*Yani eski Türk yazıtları ve abidelerine Moğolistan'ın doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine kadar dört bir yanında rastlanabilir.*” (Bazılخان 2005: 37).

Okunmalarının üzerinden geçen bir asırdan uzun bir süreden beri üzerine araştırmalar ve incelemeler yapılan Orhun Yazıtları'nın bugün hâlen tam olarak aydınlatılamayan kısımlarının olduğu aşikârdır. Bu kısımların başında da yazıtların günümüz diline aktarılması gelmektedir. Bu noktalarda yeni araştırmalar yapılmakta, yeni bulgulara ulaşılmakta ve bu kısımlar aydınlığa kavuşturulmaktadır. Özellikle Orhun Yazıtları'nın anlamlandırılmasında Türk lehçelerindeki çalışmaları incelemek daha net sonuçların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Çünkü Türkiye Türkçesinde bugün yaşamayan veya ölçünlü dilde olmayan bir sözcüğe çağdaş lehçelerde tesadüf etmek mümkündür. Zira, Ahmet Bican Ercilasun, “Köl Tigin Yazıtı Bir Nutuk Metni midir?” başlıklı yazısında Kül Tigin Yazıtı'nın güney yüzünün 1. satırında geçen, Muharrem Ergin'in *biriki* (2006: 2); Talat Tekin'in *birki* (2008: 20) biçiminde okuduğu sözcüğü *ebireki* biçiminde okumuş ve dipnotta *ebire* sözcüğünün Hakas Türkçesinde *ibire* (*ortam, muhit, çevre, yöre, etraf, daire*) biçiminde yaşadığını, kelimenin sonundaki *+ki* ekinin aitlik eki olduğunu, (*e*) *bir* (*e*) *ki* sözcüğünün ‘çevredeki, etraftaki, yöredeki’ anlamlarına geldiğini belirtmiştir (1994: 31). Bunun gibi örnekleri Türk lehçelerinde yazıtlar üzerine yapılan çalışmaları inceleyerek çoğaltmak mümkündür.

2. Orhun Yazıtları'nın Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesine Aktarma Farklılıkları²

Her ne kadar bütün Türk lehçelerinin ortak mirası olsa da Orhun Yazıtları'nın Türk lehçelerine aktarılmasında farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi örneklemeyle ve Kül Tigin Yazıtı üzerinde yapılan bu çalışmada bu aktarım farklılıklarının birkaç sebebi olduğu görülmüştür. Bu sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a) Anlamlandırma farklılıkları.
- b) Farklı okuma kaynaklı aktarma farklılıkları.
- c) Gramer kaynaklı aktarma farklılıkları.

Anlamlandırma Farklılıkları

Anlamlandırma farklılıkları bir sözcüğe farklı anlamlar vermekten kaynaklanan farklılıklardır. Bu tür farklılıklara Türkiye’de yapılan çalışmalarda dahi rastlamak mümkündür.

2 Bu çalışmada aktarma farklılıkları tespit edilirken şu eserler esas alınmıştır: Türkiye Türkçesi için; TEKİN, Talat (2008), *Orhon Yazıtları*, Ankara, TDK Yayınları; Kazak Türkçesi için; BAZILXAN, B. (İlmi Redaktör) vd. (2005), *Qazaqstan Tarihi Tuwralı Türki Derekemeleri II. Tom Köne Türk Bitiktastarı Men Eskertkişteri (Orxon, Enisey Talas)*, Almatı, Dayk-Press. Tablolardaki okumalar, anlamlandırmalar ve sayfa numaraları bu eserlere aittir.

Kazak Türkçesine yapılan aktarmada yazıtlardaki sözcüklere ses ve şekil açısından benzeyen sözcüklerin kullanılması bu aktarma farklılıklarını doğurmuştur. Bu yol izlenirken, aslına bağlı kalma çabasıyla, yazıtlardaki sözcüklerle *yalancı eş değer* denebilecek sözcüklerin kullanımı da göze çarpmaktadır. Yalancı eş değerlik ile ilgili Resulov şunları kaydetmektedir: “*Yalancı eş değerler ise adından da kolayca anlaşılabilir gibi sözde eş değer olup gerçekte eş değer olmayan kelimelerdir. Çeviri biliminde yalancı eş değer terimi ile kaynak dildeki bir kelimeyle amaç dildeki bir kelimenin köken, yazılış ve söylenişlerinin aynı, anlamlarının ayrı olması durumu ifade edilmektedir.*” (1995: 917). Uğurlu, yalancı eş değer sözcükleri şu şekilde açıklamaktadır: “*Bunlar, ses ve yapı bakımından aynı veya lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen, ancak kavram alanları bakımından hiç örtüşmeyen kelimelerdir. Ayrıca, aynı kaynaktan gelmeyen sesteş (homonym) kelimeler de buraya dâhil edilebilir. Bu tür kelimelerde bir ‘eş değerlik’ten söz edilemez.*” (2004: 27). Metinlerin Kazak Türkçesine yapılan aktarmasında bu tarz bir eş değerlikten faydalanma çabası göze çarpmaktadır.

Aşağıdaki tabloda anlamlandırma farklılıkları gösterilmiştir. Bu tabloda göze çarpan farklı anlamlandırmalar altı çizilerek belirtilmiştir.

Orhun Yazıtları	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi
(KT G2) ilg (e) rü kün tugs (i) k (k) a bir (i) g (e) rü kün ortusiñ (a) ru kuurıg (a) ru kün b (a) tsıkıña yır (i) g (a) ru tün ortusiñ (a) ru (a) nta ıçer (e) ki bod (u) n koo [p] m [(a) ña] kör [ür (a) nç] a bod (u) n (KT G3) koop itd (i) m ol (a) mtı añ (i) g yok.	İleri (de) gün doğusuna, <u>güneyde</u> gün ortasına kadar geride gün batısına ve <u>kuzeyde</u> gece ortasına kadar bu (sınırlar) içindeki (bütün) halklar hep <u>bana tabidir</u> . Bunca <u>halkı hep düzene</u> soktum. (21)	İleri (aldığa) kün tuwmısına (toğısuw) bergi (oñ jaq) kün ortasına (qaray) kerı qaray kün batısına arğı (sol qol) qaray tün ortasına (qaray) sonda (osı) işki bütün (xalıq) köbi (qobı) mağan tobımen ergen sonşa bütün (xalıq) (qobı) köp ettim ulaskanda anıq joq. (78) ‘İleride (<u>önde</u>) gün doğusuna, <u>beride</u> (sağ taraf) gün ortasına (kadar) geride gün batısına <u>karşıda</u> (sol kol) gece ortasına (kadar) burada (o) bütün halkın çoğu topluca <u>benim</u> <u>yanımdadır</u> . <u>Halkı çoğalttum</u> . <u>Artması hakikattir.</u> ’

<p>(KT G3) ilg (e) rü ş (a) ntuñ y (a) zıka t (e) gi sül (e) d (i) m t (a) luyka kiç (i) g t (e) gm (e) d (i) m bir (i) g (e) rü tokuz (e) rs (i) nke tegi sül (e) d (i) m tüpütke kiç (i) g [t (e) g] m (e) d (i) m kuurıg (a) ru y (e) nçü üg [(üz)] (KT G 4) k (e) çe t (e) m (i) r k (a) p (i) gka t (e) gi sül (e) d (i) m</p>	<p><u>Doğuda Şantung Ovası'na kadar ordu sevk ettim.</u> <u>Denize pek az kala durdum;</u> <u>güneyde</u> Dokuz Ersin'e kadar <u>ordu sevk ettim.</u> Tibet'e az kala durdum. <u>Batıda</u> İnci (Sır Derya) Irmağı'nı geçerek Demir Kapı'ya kadar <u>ordu sevk ettim.</u> (21)</p>	<p>İlgeri Şantung yazığına tiye süngiledim Tenjize kişik tiyemedim bergi (on) qaray Toğız Ersenke tiye süngiledim Tüpütke (Tibetke) kişik tiyemedim kerı qaray Yençu (İnju) özen (di) keşe temir Kapıgqa tiye süngiledim (78) '<u>İleride Şantung Yaylası'na kadar süngüledim. Denize az ulaşmadım. Beride (sağ) Dokuz Ersin'e kadar süngüledim Tüpüt'e (Tibet'e) az ulaşmadım. Geride Yençu (İnci) Nehri'ni geçerek Demir Kapıg'a kadar süngüledim.</u></p>
<p>(KT G5) (a) ltun küm (ü) ş işg (i) ti kuut (a) y buñs (u) z (a) nça birür</p>	<p>(Çinliler) altın (ı), gümüş (ü), <u>ipeğ (i)</u> ve ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece (bize) veriyorlar. (21)</p>	<p>Altın kumis aştı mata muñsız (şeksiz) sonşa berer (78) '<u>Altın, gümüşü, yiyeceği, kumaşı sıkıntı çıkarmadan (sınırsızca) öylece verir.</u></p>
<p>(KT G7) ır (a) k (e) rs (e) r y (a) bl (a) k (a) gı birür y (a) guk (e) rs (e) r (e) dgü (a) gı birür tip (a) nça boşgurur (e) rm (i) ş</p>	<p>“(Çinliler, bir halk) uzak (ta yaşıyor) ise, kötü <u>hediyeler</u> verir, yakın (da yaşıyor) ise iyi <u>hediyeler</u> verir” deyip öyle <u>akıl verirler imiş.</u> (23)</p>	<p>jıraq bolsa jabayı (jaman) jibek berer jaqın bolsa iygi (jaqsı) jibek berer dep sonşa bosañsıtar (erkinsiter) eken. (79) '<u>Uzak ise sade (kötü) ipek verir; yakın ise iyi (güzel) ipek verir diyerek öylece gevşetirler (rahatlatırlar) imiş.</u></p>
<p>(KT G8) (a) nt (a) g (i) ñ (i) n (KT G9) üçün ig (i) dm (i) ş k (a) g (a) n (i) ñ (i) n s (a) bin (a) lm (a) tin yir s (a) yu b (a) rd (i) g koop (a) nta (a) lk (i) nt (i) g (a) r (i) lt (i) g</p>	<p>Böyle olduğun için (seni) besleyip <u>doyurmuş olan</u> hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan <u>her yere</u> gittin (ve) oralarda hep <u>mahvoldun</u> (ve) <u>tükendin</u> (23)</p>	<p>sonşalıqtığın üşin iygi etken qağannıñ söz sabın almadıñ Yer Sayuğa bardıq köp sonda alkındıq arıdıq. (80) '<u>Böyle olduğun için iyilestiren kağanının sözünü dinlemedin. Yer Sayu'ya gittik, orada çok yorulduk, zavıfladık.</u></p>
<p>(KT D1) kişi oğlınıta üze (e) çüm (a) pam bum (i) n k (a) g (a) n iş t (e) mi k (a) g (a) n ol (u) rm (i) ş</p>	<p>İnsan oğullarının üzerine (de) <u>atalarım dedelerim</u> Bumın Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş (25)</p>	<p>Kisi ulında üsti atam ülkenim Bumın Kağan Estemi Kağan oturdı. (63) '<u>İnsan oğlunun üstüne atam, büyüğüüm Bumın Kağan ve İstemi Kağan oturdu.</u></p>

<p>(KT D2) tört bul (u) ñ kop y (a) gı (e) rm (i) ş sü sül (e) p (e) n tört bul (u) ñd (a) kı bod (u) n (u) g kop (a) lm (i) ş kop b (a) z kılın (i) ş</p>	<p>Dört bucak hep düşman imiş. Ordular <u>sevk ederek</u>, dört bucaktaki halkları hep almış, hep (kendilerine) <u>bağımlı kılmışlar</u>. (25)</p>	<p>tört burış köp jawı eken sü (ıgılı) süngiletip tört burıştağı bütün (xalıq) tı köp aldı köp tınış qıldı. (63) ‘Dört taraf hep düşman imiş. Süngülü <u>süngületip</u> dört taraftaki bütün halkı hep almış, hep <u>huzura kavuşturmış</u> (seslerini <u>kesmiş</u>).’</p>
<p>(KT D6) b (e) gl (e) ri bod (u) nı tüzs (ü) z üç (ü) n t (a) bg (a) ç bod (u) n t (e) bl (i) gin kürl (ü) g <in >üçün (a) rm (a) kçisin üçün</p>	<p>Beyleri ve halkı <u>itaatkâr</u> olmadığı için, Çin halkı <u>hilekâr</u> (ve) <u>sahtekâr olduğu</u> için <u>aldatıcı olduğu</u> için (25)</p>	<p>bekteri bütün (xalıq) tüzüwsiz üşin Tabğaç bütün (xalıq) tepkisin körgen üşin arbalğandığı üşin (65) ‘Beyleri ve halkı <u>düzgün</u> olmadığı için, Tabğaç halkı <u>eziyet ettiği için</u>, <u>büyü yaptığı için</u>’</p>
<p>(KT D6) Türük bod (u) n ill (e) dük ilin içg (ı) nu idm (i) ş</p>	<p>Türk halkı kurduğı devletini elden çıkarıvermiş (25)</p>	<p>Türük bütün (xalıq) el etken elin işin buzıp iytermeledi (65) ‘Türk halkı memleket tuttuğı ilini, <u>içini tahrip ederek kaybetmiş</u>’</p>
<p>(KT D9) k (e) mke il (i) g k (a) zg (a) nur m (e) n tir (e) rm (i) ş</p>	<p>“Kimin için ülkeler <u>fethediyorum</u>” der imiş. (27)</p>	<p>Kimge eldi qaz turğızamın dep edi. (66) ‘Memleketi kimin için <u>inkişaf ettiriyorum</u> demişti.’</p>
<p>(KT D10) Bunça iş (i) g küç (ü) g birtükğ (e) rü s (a) k (i) nm (a) tı türük bod (u) n ölü (e) yin ur (u) gs (ı) r (a) t (a) yin tir (e) rmiş</p>	<p>(Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden “Türk halkını öldüreyim, <u>neslini yok edeyim</u>” der imiş. (27)</p>	<p>Bunşa isti küşti bergennen beri saqtanbadı Türük bütün (xalıq) ölermenşe urığ asıratamın degen edi. (66) ‘Bunca işi gücü vereli beri saklanmadı Türk halkı ölene kadar <u>soyunu besleyeceğim</u> demişti.’</p>
<p>(KT D11) türük bod (u) n yook bolm (a) zun tiyin bod (u) n bolçun tiy (i) n k (a) ñ (i) m ilt (e) r (i) ş k (a) g (a) n (ı) g öğ (ü) m ilbilge k (a) tun (u) g t (e) ñri töp (ü) sinte tut (u) p yügerü kötürm (i) ş erinç</p>	<p>Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İteriş Hakan’ı (ve) annem İlbilge Hatun’u <u>göğün</u> tepesinden tutup yükseğe <u>kaldırmışlar</u> muhakkak. (27)</p>	<p>Türük bütün (xalıq) joq bolmasın deyin bütün (xalıq) bolsın deyin Äkem Elteris qağandı şeşem (ögeyim) Elbilge qatundi Täñiri töbesinde tutup joğarı kötergen edi. (66-67) ‘Bütün Türk halkı yok olmasın diye, bütün olsun diye Babam İteriş Kağan’ı ve annem Elbilge Hatun’u, <u>Tanrı</u> tepesinden tutup yukarı <u>kaldırmıştı</u>.’</p>

<p>(KT D11) k (a) n (i) m k (a) g (a) n yiti y (e) g (i) rmi (e) r (i) n t (a) ş (i) km (i) ş t (a) şra (KT D12) yor (i) yur tiy (i) n kü (e) ş (i) d (i) p b (a) l (i) kd (a) k t (a) gıkm (i) ş t (a) gd (a) k i nm (i) ş tir (i) l (i) p y (e) tm (i) ş (e) r bolm (i) ş</p>	<p>Babam hakan on yedi <u>adamlı baş kaldırmış</u>, (İlteriş) <u>baş kaldırıyor</u> diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehir) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş <u>kişi</u> olmuşlar. (27)</p>	<p>Äkem qağan jeti jıyırma (17) (batır) erin tasaladı tasalay (sırtqa) jorıttı deyin küllisi estip balık (qala) dağı tawladı tawdağı indi, tirilip jetpis (batır) er bolğan (67) '<i>babam kağan on yedi (<u>bahadır</u>) yiğidi siper ediniyor, siper edinerek (dışarı) yürüttü diye hepsi işiterek şehirdeki dağa çıktı, dağdaki indi toplanıp yetmiş (<u>bahadır</u>) yiğit olmuşlar.</i>'</p>
<p>(KT D13) (e) çüm (a) pam törüsünçe y (a) r (a) tm (i) ş boşgurm (i) ş</p>	<p>Atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) <u>eğitmiş</u>. (27)</p>	<p>Atam ülkenim töresinşe yaratğan erkin etken. (67) '<i>Dedemin, büyüğümün töresine göre yeniden yaratmış, <u>bağimsızlaştırmış</u>.</i>'</p>
<p>(KT D15) y (a) gıg b (a) z kılm (i) ş</p>	<p>Düşmanları <u>bağımlı kılmış</u> (29)</p>	<p>Jawdı basıp basımdılıq qıldı (tınış etken) (67-68) '<i>Düşmanı basıp ona <u>üstünlük kurdu (sessizleştirdi)</u>.</i>'</p>
<p>(KT D25) türük bod (u) n (u) g (a) tı küsi yok bolm (a) zun tiy (i) n k (a) ñ (i) m k (a) g (a) n (i) g ög (ü) m k (a) tun (u) g köt (ü) rm (i) ş</p>	<p>Türk halkının adı <u>şanı</u> yok olmasın diye, babam hakani (ve) annem yüceltmış olan Tanrı... (31)</p>	<p>Türük bütün xalıqtı atı kösegesi joq bolmasın deyin äkem qağandı şeşem (ögeyim) qatundı köterdi. (70) '<i>Türk halkının adı <u>kutu</u> yok olmasın diye babam hakani ve annem hatumu yüceltti.</i>'</p>
<p>(KT D32) bir ot (u) z y (a) şıña ç (a) ça s (e) ñünke süñ (ü) şd (ü) miz</p>	<p>(Kültigin) <u>yirmi bir</u> yaşında (iken) General Çaça ile savaştık. (33)</p>	<p>bir otuz (29) jasında Çaça Sünge süngilestimiz (72) '<i>Bir otuz (29) yaşında Çaça Sünge ile savaştık.</i>'</p>
<p>(KT D37) türg (i) ş bod (u) n (u) g uda b (a) sd (i) m (i) z</p>	<p>Türgeş halkını <u>uyduda (iken)</u> bastık (35)</p>	<p>Türgeş bütün (xalıqtı) quwalay bastımız (73) '<i>Türgeş halkını kovalayarak bastık.</i>'</p>
<p>(KT K7) kül tig (i) n (KT K8) (a) z y (a) g (i) zin bin (i) p t (e) gdi (e) ki (e) rig s (a) nçdı b (a) lık (k) a b (a) s (i) kdı</p>	<p>Kül Tigin yağız (at) ına binip hücum etti. İki eri mızrakladı, <u>çamura garketti</u>. (39)</p>	<p>Kültegin Az koñırın minip tiydi eki erdi şanışdı qalağa barmadı. (75) '<i>Kültigin Az yağızına binerek ulaştı iki eri mızrakladı <u>şehre gitmedi</u>.</i>'</p>
<p>(KT K10) in (i) m kül tig (i) n k (e) rg (e) k boltı öz (ü) m s (a) k (i) nt (i) m</p>	<p>Kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim <u>yas tuttum</u>. (39)</p>	<p>İnim Kültegin qaytıts boldı özim sağındım. (76) '<i>Küçüğüm Kül Tigin öldü. Ben <u>özledim</u>.</i>'</p>

b) Farklı Okuma Kaynaklı Aktarma Farklılıkları

Köktürk alfabesinde bazı harflerin farklı ses değerlerini karşılayabilmesi özelliğinden dolayı yazıtlardaki bazı sözcüklerin araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde okunduğunu görmek mümkündür. Bu okuma farklılıklarına Türkiye’de de rastlanmaktadır. Örneğin Muharrem Ergin tarafından ‘budun’ (2006: 2) olarak okunan sözcük Talat Tekin tarafından ‘bodun’ (2008: 20) biçiminde okunmuştur. Yine Talat Tekin tarafından ‘kül tigin’ (2008: 30) olarak okunan özel ad, Ahmet Bican Ercilasun tarafından ‘köl tigin’ (1994: 31) şeklinde okunmuştur. Bu sözcükler her ne kadar farklı okunsa da araştırmacılar aynı anlamda birleşmişlerdir.

Yazıtların Kazak Türkçesindeki incelemesinde de Türkiye Türkçesinden farklı okumalara rastlamak mümkündür. Bu farklı okumalar iki lehçe arasında aktarma farklılıklarına sebep olmuştur. Bu farklılıkları şu şekilde göstermek mümkündür:

Türkiye Türkçesinde Okuma	Türkiye Türkçesi Aktarma	Kazak Türkçesinde Okuma	Kazak Türkçesi Aktarma
(KT D3) törüg <u>itm</u> (i) <u>ş</u>	yasaları düzenlemişler (25)	törüg <u>etmiş</u>	törelikti etti (64) ‘ <i>törelî etti.</i> ’
(KT D3-D4) <u>özi</u> (a) nça k (e) rg (e) k bolm (i) <u>ş</u>	kendileri öylece ölmüşler (25)	<u>üze</u> ança kergek bolmus	üsti sonşa kergek (qaytı) boldı. (64) ‘ <i>üstünde kendisi öylece öldü</i> ’
(KT D5) <u>oglıtı</u>	oğulları (25)	<u>ogulı</u>	ulı (65) ‘ <i>oğlu</i> ’
(KT D7) (e) <u>şil</u> (i) k kız oglin	hanım olmaya lâyük kız evladı (27)	<u>silik</u> kız ogulın	suluw kız ulın (66) ‘ <i>güzel kız evladın</i> ’
(KT D11) subı (a) nça (e) <u>tm</u> (i) <u>ş</u>	su (ruhları) şöyle yapmışlar (27)	subı ança <u>temis</u>	suwı sonşa degen (66) ‘ <i>suyu şöyle demiş</i> ’
(KT D12) <u>kü</u>	haber (27)	<u>ükü</u>	küllisi (67) ‘ <i>hepsi</i> ’
(KT D20) <u>özi</u> y (a) ñ (i) ltı	kendisi hata işledi (29)	<u>üze</u> yañıltı	üsti yañıldı (69) ‘ <i>üzerine yanıldı</i> ’
(KT D23) <u>kür</u> (e) <u>güñ</u> (i) n üçün	itaatsizliğin yüzünden (31)	<u>körügünin</u> üçün	köringenin (bağınğan) üşin (69) ‘ <i>baş eğdiğin (tabi olduğun) için</i> ’
(KT G3) ol (a) <u>mtı</u>	onlar şimdi (21)	<u>ulamtı</u>	ulasqanda (78) ‘ <i>devam ederken, sürerken</i> ’
(KT G7) <u>öls</u> (i) k (i) <u>g</u> (a) nta	öleceksin! Orada (23)	<u>ölsekiginte</u>	ölermen bolğanşa (79) ‘ <i>ölecek olduğunda</i> ’

(KT G8) tok (a) rk (u) k s (e) n	tok (gözlü) (23)	toq arıqqasın	toq taza bolıpsın (80) 'tok ve temiz olmuşsun'
(KT K5) sü [t] (e) gışinte	ordular kapıştığında (36)	sü /tı/şısında	süñgi tısında (75) 'süñgü dışında'
(KT K10) öd t (e) řri (a) ys (a) r...	Zaman tanrısı buyu- runca... (39)	öd Tenři yasar	Şaqtı (ajaldı) Täñiri jasaydı. (76) 'Zama- nı (eceli) Tanrı yapar:

c) Gramer Kaynaklı Aktarma Farklılıkları

Yazıtların Kazak ve Türkiye Türkçesine aktarımlarında ortaya çıkan farklılıkların bir diğer temel nedeni de gramer kaynaklı aktarma farklılıklarıdır. Bu farklılıklar Köktürkçede kullanılan gramer yapılarının bu lehçelere farklı biçimlerde aktarılmasından kaynaklanmaktadır.

İki lehçe arasında dikkat çeken en önemli gramatikal fark zaman eklerinin aktarılmasında ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesine yapılan aktarmada yazıtlardaki zaman çekimlerine riayet edilmeye çalışılırken Kazak Türkçesine yapılan aktarmada yazıtta bulunan ifadedeki zamandan farklı zamanı karşılayacak çekim eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu farklılık yazıttaki şimdiki zamanın Kazak Türkçesine geçmiş zaman biçiminde aktarılması biçiminde kendini gösteren uç denebilecek bir farklılık değildir. Örneğin; Türkiye Türkçesine *geniş zamanın rivayeti* olarak aktarılan bir ifade Kazak Türkçesine *öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi* biçiminde aktarılmıştır.

Kazak Türkçesinde zaman çekimlerinin farklı aktarılmasında dikkat çeken hususlardan biri yazıtlarda öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılan *-mİş* ekinin, sıkça, görülen geçmiş zaman eki olarak aktarılmasıdır. *-mİş* ekinin görülen geçmiş zaman bildirme işlevine hem Türkiye Türkçesinde hem de diğer çağdaş Türk lehçelerinde rastlamak mümkündür. Ancak Gabain de Talat Tekin de eski Türkçedeki *-mİş* ekinin görülen geçmiş zaman işlevinde kullanıldığını belirtmemiştir. Aynı zamanda yazıtların Kazak Türkçesine aktarılmasında *-mİş* ekinin karşılığı olarak kullanılan *-DI* ekinin Kazak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman işlevi bulunmamaktadır (bk. Orazov 2001: 322-323).

Bir diğer önemli farklılık da kişi kavramı veren eklerin farklı aktarılmasıdır. Bu farklılık daha çok görülen geçmiş zaman ve *-sİk* ekli gelecek zamanın 2. şahıs çekimlerinde ortaya çıkmaktadır. *-DI* ve *-sİk* ekleri üzerine gelen *-g* eki Türkiye Türkçesine her zaman, 2. teklik şahıs eki olarak aktarılırken Kazak Türkçesine, bazen 2. teklik şahıs bazen de birinci çokluk şahıs olarak aktarılmıştır. Örneğin: (KT G6) *öltüg*, Türkiye Türkçesi *öldün*, Kazak Türkçesi *öldik* (öldük). Bir cümlede de görülen geçmiş zaman eki üzerine gelen 2. çokluk şahıs eki Kazak Türkçesine 1. çokluk şahıs eki olarak aktarılmıştır (ölt (e) çi (e) rt (i) g (i) z 'ölecek idik'). Bu noktada şekil olarak birbirine benzeyen ancak işlev eş değerliği bulunmayan eklerin kullanıldığını söylemek mümkündür.

Bu farklılıklardan *-mAtIn* ekinin Türkiye Türkçesine zarf-fiil eki, Kazak Türkçesine görülen geçmiş zaman teklik 2. şahıs çekimi olarak aktarımı ve *-DAçI* ekinin Türkiye Türkçesine gelecek zaman eki Kazak Türkçesine zarf-fiil eki olarak aktarımı dikkat çekici farklılıklardır.

Yazıtların Türkiye Türkçesine ve Kazak Türkçesine aktarımında gramatikal özelliklerden kaynaklanan aktarma farklılıklarını şu tablodan görmek mümkündür:

Orhun Yazıtları	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi
(KT D1) ol (u) rm (ı) ş	oturmuş (24)	otırdı (63) ‘ <i>oturdu</i> ’
(KT D3) bilge k (a) g (a) n (e) rm (i) ş (a) lp k (a) g (a) n (e) rm (i) ş	(Onlar) akıllı hükümdarlar <u>imiş</u> , cesur hükümdarlar <u>imiş</u> (25)	bilik (ti) kağan edi alıp kağan edi ‘ <i>bilgili kağan idi</i> , <i>alp kağan idi</i> .’
(KT D9) tir (e) rm (i) ş	<u>der imiş</u> (27)	dep edi (66) ‘ <i>demişti</i> ’
(KT D9) y (a) gı bolm (i) ş	<u>düşman olmuş</u> (27)	jaw boldı (66) ‘ <i>düşman oldu</i> ’
(KT D10) yok (a) du b (a) rır (e) rm (i) ş	(Türk halkı) yok olmak üzere <u>imiş</u> (27)	joq bola berdi (66) ‘ <i>yok oluverdi</i> ’
(KT D10) tir (e) rm (i) ş	<u>der imiş</u> (27)	degen edi (66) ‘ <i>demişti</i> ’
(KT D11) k (a) n (ı) m k (a) g (a) n yiti y (e) g (i) rmi (e) r (i) n t (a) ş (ı) km (i) ş t (a) şra (KT D12) yor (ı) yur tiy (i) n kü (e) ş (i) d (i) p b (a) l (ı) kd (a) kı t (a) gıkm (ı) ş t (a) gd (a) kı inm (i) ş tir (i) l (i) p y (e) tm (i) ş (e) r bolm (i) ş	Babam hakan on yedi adamla baş kaldırmış, (İlteriş) baş kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa <u>çıkılmış</u> , dağdakiler (şehire) <u>inmiş</u> , derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. (27)	Äkem qağan jeti jıyırma (17) (batır) erin tasaladı tasalay (sırtqa) jorıttı deyin küllisi estip balık (qala) dağı tawladı tawdağı indi, tirilip jetpis (batır) er bolğan (67) ‘ <i>babam kağan on yedi (bahadır) yiğidi siper ediniyor; siper edinerek (dışarı) yürüttü diye hepsi işiterek şehirdeki dağa çıktı, dağdaki indii toplanıp yetmiş (bahadır) yiğit olmuşlar.</i> ’
(KT D25) türük bod (u) n (u) g (a) tı küsi yok bolm (a) zun tiy (i) n k (a) ñ (i) m k (a) g (a) n (ı) g ög (ü) m k (a) tun (u) g köt (ü) rm (i) ş t (e) ñri	Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakanı (ve) annem <u>yüceltmış olan</u> Tanrı... (31)	Türük bütün xalıqtı atı kösegesi joq bolmasın deyin äkem qağandı şeşem (ögeyim) qatundı köterdi. (70) ‘ <i>Türk halkının adı kutu yok olmasın diye babam hakanı ve annem hatunu yüceltti.</i> ’

(KT G1) t (e) ñri t (e) g t (e) ñride bolm (ı) ş türük bilge k (a) g (a) n bu ödke ol (u) rt (u) m	(Ben) Tanrı gibi (ve) <u>Tanrı'dan</u> olmuş Türk Bilge Kagan, bu devirde (tahta) oturdum. (21)	Tänjiritek Täjiride bolğan Türk Bilge Kağan bu şaqqa oturdım. (78) ' <i>Tanrı gibi <u>Tanrı'da</u> olmuş Türk Bilge Kağan, bu zamanda oturdum.</i> '
(KT G6) süçig s (a) bına y (e) mş (a) k (a) gısıña (a) rrtur (u) p üküş türük bod (u) n öltüg	(Çin halkının) tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp (ey) Türk halkı çok sayıda <u>öldün!</u> (21)	Süykimdi sözi jumsaq jibegine arqalanıp öñşeñ Türk bütün (xalıq) öldik (79) ' <i>Tatlı sözü, yumuşak ipeğine kanıp Türk halkı tamamen öldük.</i> '
(KT G8) b (e) ngü il tuta ol (u) rt (a) çı s (e) n	sonsuz kadar devlet sahibi olup <u>hükmedeceksin</u> (23)	mängi El tuta oturuwşı ediñ (80) ' <i>ebedi memleket tutarak yaşardın</i> '
(KT G8) (a) nt (a) g (ı) ñ (ı) n (KT G9) üçün ig (ı) dm (ı) ş k (a) g (a) n (ı) ñ (ı) n s (a) bin (a) lm (a) tin yir s (a) yu b (a) rd (ı) g koop (a) nta (a) lk (ı) nt (ı) g (a) r (ı) lt (ı) g	Böyle olduğun için (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) <u>almadan her yere gittin</u> (ve) oralarda hep <u>mahvoldun</u> (ve) <u>tükendin</u> (23)	sonşalıqtıñın üşin iygi etken qağannıñ söz sabın almadıñ Yer Sayuğa bardıq köp sonda alkındıq arıdıq. (80) ' <i>Böyle olduğun için iyileştiren kağanının sözünü <u>dinlemedin</u>. Yer Sayu'ya <u>gittik</u>, orada çok <u>yorulduk</u>, <u>zayıfladık</u>.</i> '
(KT K10) kül tig (ı) n yok (e) rs (e) r koop ölt (e) çi (e) rt (ı) g (ı) z	Kül Tigin yok olsa (idi) hep <u>ölecek idiniz</u> . (39)	Kültegin joq bolsa köp öler eken edik (76) ' <i>Kül tigin olmasa <u>ölecek idik</u>.</i> '
(KT K10) kişi oğlu koop ölg (e) li törim (ı) ş	insan oğlu hep ölümlü <u>yaratılmış</u> (39)	kisi ulı köp ölgeli tuwğan edi (76) ' <i>kişi oğlu hep ölmek için <u>doğmuştu</u></i> '
(KT K11) közi k (a) şı y (a) bl (a) k bolt (a) çı tip s (a) k (ı) nt (ı) m	gözleri, kaşları <u>berbat olacak</u> deyip düşündüm. (39)	köz qası jabayı (jaman) bolğanşa dep sağındım (76) ' <i>gözü kaşı kötü <u>oluncaya kadar/ olmaksansa diye düşündüm</u></i> '

3. Sonuç

Türk dilinin ilk metinleri olan Orhun Yazıtları'nın çağdaş Türk lehçelerine aktarılmasında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada bu farklılıkların; anlamlandırma farklılıkları, farklı okuma kaynaklı aktarma farklılıkları, gramer kaynaklı aktarma farklılıkları olmak üzere üç başat sebebi tespit edilmiştir.

Bu aktarma farklılıkları içinde en büyük yekûnu tutan anlamlandırma farklılıklarıdır. Aynı kelimeler Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde farklı şekillerde anlamlandırılmıştır. Lehçeler arasındaki bu farklılığın temel nede-

ninin Kazak Türkçesine yapılan aktarmada yazıtlardaki sözcüklerle yalancı eş değer sayılabilecek sözcüklerin kullanımı olduğunu söylemek mümkündür.

Farklı okuma kaynaklı aktarma farklılıklarının temel nedeni Köktürk yazısının farklı okumalara imkân sağlamasıdır.

Gramer kaynaklı aktarma farklılıkları, bu farklılıkların en dikkat çekici sebeplerinden biridir. Bu farklılıkların olduğu örneklere bakarak Kazak Türkçesine yapılan aktarmalarda bir tutarsızlık olduğunu söylemek yerinde bir tespittir. Bu örneklerde, özellikle, zamanların aktarılmasında Kazak Türkçesinde çok isabetli tespitler yapıldığını söylemek mümkün değildir. Örneğin; yazıt-taki *ol (u) rt (a) cı s (e) n* (KT G8) ifadesi bir gelecek zaman çekimidir. Türkiye Türkçesine de *hükmedeceksin* biçiminde aktarılmıştır. Bu yapının Kazak Türkçesine *oturuwşı edinj* biçiminde aktarıldığı görülmektedir. – (U) *wşl edi* yapısı Kazak Türkçesinde geçmiş zamanda belli bir zaman aralığında devam eden ve biten eylemleri karşılamak için kullanılır. Bir yerde bu yapıya sürekli geçmiş zaman yapısı demek mümkündür. Türkiye Türkçesine geniş zamanın hikâyesi veya şimdiki zamanın hikâyesi biçiminde aktarılabilecek bu yapının gelecek zaman bildiren bir yapının aktarması biçiminde verilmesinin doğru olduğunu söylemek pek de mümkün değildir.

Lehçeler arasında görülen bu farklılıklar şunu göstermektedir: Orhun Yazıtları'nın incelenmesinde yüzü çağdaş lehçelere çevirmek hem yazıtlar ile ilgili henüz açıklığa kavuşturulamamış bazı noktaların açıklığa kavuşturulmasında hem de yazıtların aktarılmasında aydınlatıcı bir rol oynayacaktır.

Kaynakça

- ALYILMAZ, Cengiz (2005), *Orhun Yazıtları'nın Bugünkü Durumu*, Ankara, Kurmay Yayınları.
- BALCI, Onur (2014), *Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Yapı ve İşlev Bakımından Fiil Çekimleri*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- BAZILXAN, B. (İlmi Redaktör) vd. (2005), *Qazaqstan Tarihi Tuwralı Türki Derektmeleri II. Tom Köne Türük Bitiktastarı Men Eskertkişteri (Orxon, Enisey Talas)*, Almatı, Dayk-Press.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1994), “Köl Tigin Yazıtı Bir Nutuk Metni midir?”, *TDAY Belleten-1990*, s. 31-39.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2008), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2006), *Orhun Abideleri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- GABAİN, A. Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARADOĞAN, Ahmet (2004), “Türk lehçeleri Arasında Yapı Eş Değerliği ve Yalancı Eş Değer Yapılar”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri- I*,

- Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOÇ, Kenan-A. BAYNİYAZOV-V. BAŞKAPAN (2003), *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- KOÇ, Kenan-Oğuz DOĞAN (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- ORALTAY, H.-N. YÜCE-S. PINAR (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ORAZOV, Meyirbek (2001), *Etistik*, Almatı, I. Altın Sarın Atındağı Bilim Akademiyasının Respublikalıq Baspa Kabineti.
- RESULOV, Asker (1995), "Akraba Diller ve 'Yalancı Eş Değerler' Sorunu", *Türk Dili*, S 524, s. 916-924
- TEKİN, Talat (2008), *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul, Kitap Matbaası.
- TEKİN, Talat (2008), *Orhon Yazıtları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UĞURLU, Mustafa (2004), "Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği", *Bilig*, S 29, s. 29-40.